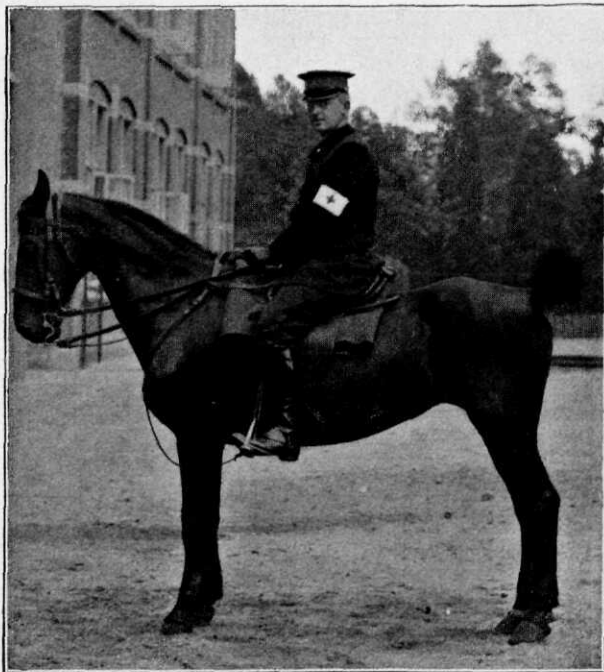

Veldprediker VAN DER VEN.

Veldprediker JANSSEN.

Aalmoezenier G. HUYS.

De Zielverzorging bij ons gemobiliseerde Leger,

DOOR

Dr. D. ROMEYN,

IIIde Divisiearts.

Dat bij ons te lande de troepen te velde werden vergezeld door al of niet er officieel bij aangestelde zielverzorger, is bij de tegenwoordige mobilisatie niet voor het eerst waargenomen. Zooals blijkt uit het volgende, ontleend aan mededeelingen van KLEYNTJENS 1) over ons onderwerp, voorzoover dat de Roomsche-Catholieken betreft, dateert het al van lang vervlogen tijden, dat medetrekken Aalmoezeniers 2) ook bij onze troepen in de godsdienstige behoeften voorzagen.

1) J. KLEYNTJENS, S. J. „De Militaire zielzorg in Nederland vóór 1830”, voorkomende in het dagblad „de Gelderlander” (Nijmegen) van 18 Dec. '14.

2) Ten opzichte van den naam Aalmoezenier werden mij van bevoegde zijde welwillend de volgende inlichtingen verstrekt: In den ouden tijd waren de priesters, die dienst deden op kasteelen en in huizen van voorname lieden, ook belast met het uitdeelen der aalmoezen aan de armen; vandaar de woorden: aumône — aumônier, eleemosyna — eleemosynarius; aalmoes — aalmoezenier. Later droeg men het uitdeelen der aalmoezen over aan andere personen, als gevolg waarvan de priesters niet meer zorgden voor de materiele aalmoezen, doch alleen voor de geestelijke giften, voor de geestelijke goederen. De naam aumônier is in deze laatste beteekenis nog in zwang in Frankrijk. Zoo wordt de rector bij de Broeders van het Fransche pensioonaat te Sluis nog altijd genoemd: l'aumônier du Pensionat St. Joseph. De Franschen kennen niet den titel „rector”, maar wel „aumônier”. Deze aumôniers worden dan ook onderscheiden van de aumôniers bij het leger, welke laatsten met de bijvoeging van het woord „militaire” worden aangeduid. Alzoo den Rector bij de Roomsche-Catholieken noemen de Franschen „aumônier” en onzen aalmoezenier, in het kort elken militairen geestelijke, van welke belijdenis ook, heeten zij „aumônier militaire”.

Over hetzelfde onderwerp leverde Paater KLEYNTJENS hierboven genoemd een artikel in De Navorscher van Jan. j.l. Hij zegt daarin o. m., dat in de eerste oorkonde — Verslag van het in 742 gehouden Concilium Germanicum — waarin een aparte titel voor den mil. geestelijke voorkomt, deze capellanus heette. Min of meer aan het hoofd der capellani stond vermoedelijk de koninklijke hofkapelaan, archicapellanus (ook apocrisarius of eleemosynarius genoemd), die tevens te zorgen had voor het uitdeelen der aalmoezen van den Koning. Eerst onder LODEWIJK IX, in 1248, duikt voor den vroegeren archi-capellanus, eleemosynarius, de titel van Aumosnier op. Sedert dien tijd hadden de Fransche koningen nagenoeg geregeld hun aumosniers, die bijna allen de bisschoppelijke waardigheid bekleedden en aan het hoofd stonden van de geestelijkheid aan het hof en van de capellani in het leger. In 1488 werd de naam veranderd in Grand-Aumosnier du Roy en in 1543 in dien van

Reeds in de vroegste tijden werden de christenlegers der Franken begeleid door talrijke geestelijken, van wie de meesten persoonlijk deelnamen aan de bloedige twisten, zooals b.v. bisschop SAVARIC VAN AUXERRE, die na den dood van PEPIJN VAN HERSTAL in 714 geheele provincies met het zwaard veroverde.

Toen hierdoor de kerkelijke tucht meer en meer verslakte, belegde de H. BONIFACIUS onder den laatsten Merovinger, CHILDERIK III, over deze aangelegenheid drie belangrijke Synoden, waarbij aan de priesters verboden werd te strijden of het leger te volgen, tenzij om de H. Mis te lezen of andere priesterlijke bedieningen uit te oefenen.

Dit decreet, dat later in de eerste rijkswet van KAREL DEN GROOTE werd opgenomen, kan men terecht beschouwen als de stichtings-oorkonde en de Magna Charta van de Frankische en dus ook, wijl ons land toen een deel van het Frankische rijk uitmaakte, der Nederlandsche militaire zielezorg.

Ook KAREL DE GROOTE had in zijn leger bisschoppen (abbates castrorum) en priesters (eleemosynarii) 1) en de kroniek van Reims verhaalt, dat ROLAND, de beroemde paladijn van KAREL D. G., die op zijn terugtocht uit Spanje in het dal van Roncevalles door de Saracenen verslagen werd, vlak voor den strijd gebiecht en de H. Communie ontvangen had.

Een bijzondere soort van militaire zielezorg bracht het begin van de 12de eeuw. Het was toen de tijd, waarin de steden het recht verkregen voor zich zelf troepen in dienst te nemen. Een gevolg daarvan was, dat de bisschoppen en priesters niet alleen hun parochianen onder de bescherming van hunne kerkelijke banieren en beschermheiligen ter beschikking stelden van den vorst om hem te helpen tegen den overmoedigen adel en het

Grand-Aumosnier de France. Omstreeks 1558 kreeg ieder Regiment zijn eigen kapelaan, voor wien, in navolging van den vroegeren Archi-capellanus, die nu, zooals wij zagen, Grand-Aumosnier heette, de benaming Aumosnier in zwang kwam; zeker voerde hij dien titel in 1574. En evenals in dezen tijd de voornaamste bezigheid van den Grand-aumosnier niet meer bestond in het uitdeelen der Koninklijke liefdegiften, maar in het verrichten der kerkelijke plechtigheden voor den Koning en het toezicht over de geestelijkheid. zoo was nu ook de aumosnier vooral belast met de zielezorg van de soldaten te velde en in het hospitaal. Later werden (evenals zulks met de mil. artsen het geval was, R.) afzonderlijke regiments- en hospitaal-kapelaans (aumosniers des hospitaux militaires) onderscheiden. Ons woord Aalmoezenier is rechtstreeks ontleend aan den Ofr. vorm almosenier; het komt waarschijnlijk het eerst voor in 1675, zie blz. 3.

In een decreet van Paus BENEDICTUS XV, d.d. 18 Dec. j.l., dat ik een dezer dagen in handen kreeg, vond ik den Aalmoezenier als Cappellanus militum betiteld.

R.

1) In een ander document uit de 13de eeuw worden „aumosniers des armées” bij K. D. G. vermeld.

steeds machtiger wordende rooverwezen, maar hun ook op het slagveld de noodzakelijke geestelijke hulp verleenden.

Steeds was er dan ook een priester bij den troep, wanneer deze te velde trok, en dit niet alleen wanneer een groot legerkorps tegen den vijand uitrukke, maar ook in de kleinere oorlogen, welke de steden in de middeleeuwen tegen elkander voerden: als de „Schutters ter heervvaart gingen.” Zoo trok b.v. bij de expedities, welke de stad Nijmegen tusschen 1420 en 1429 tegen Amersfoort, Kleef, enz. afzond, telkens een priester mede. En zoo lezen wij o.m. ook, dat frater ANDRIES SCOTTELER in 1434 meetrok om de H. Mis te lezen, toen men negen weken voor Buren lag en voor zijne diensten bij die gelegenheid eene belooning ontving. (Het Krijgswezen eener Geldersche stad door GRIMBERG.) Herhaaldelijk treffen wij dan ook in de stadsrekeningen onzer Hollandsche steden in de middeleeuwen kosten aan voor de priesters, die mede ter heervvaart gingen.

Toch was er van een geregelde militaire zielezorg in die dagen nog geen sprake. Eerst toen de staande legers omstreeks de 16e eeuw werden opgericht, werd het aalmoezenierswezen meer geordend en treffen wij, b.v. in den Bourgondisch-Oostenrijkschen tijd, in ons land militaire geestelijken aan, die bij de verschillende legerafdeelingen geplaatst waren.

Toen in 1568 de opstand tegen Spanje uitbrak, werden bij het Noord-Nederlandsche leger evenmin als op de Noord-Nederlandsche vloot, R. C. Aalmoezeniers toegelaten.

Eerst na het einde van den 80-jarigen oorlog, in 1648, ontmoeten wij in de legers van de Republiek der Vereenigde Nederlanden nu en dan weer R. C. Aalmoezeniers; vermoedelijk werden zij in het begin om allerlei redenen eenvoudig oogluikend toegelaten. Zoo lezen wij b.v. in het *Necrologium* van de Orde der Carmelieten, dat een zekere P. GERMANUS A S. CAROLO, als *Sacellanus militiae Gelriae* in 1670 het leger vergezelde. En in het cartel van den 21sten Mei 1675, gesloten tusschen LODEWIJK XIV en de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden ter bescherming in hunnen oorlog van personen, die in de betrokken legers belast waren met de zorg voor de gekwetsten, heet het: „De Almoesseniers, Predicanten, Medicijnen . . . sullen wederom gesonden werden wederzijdts sonder rantsoen.” (Recueil van verscheyden Placaeten rakende den oorlog, 1590—1754, d. 1).

In het begin der 18e eeuw, schijnen de R. C. priesters weer geregeld het leger te hebben gevolgd: ordesgeestelijken werden echter geweerd, wat blijkt uit het eerste boek der *Recueils* in dato 15 Maart 1706, waar wij lezen: „De Generaels van de Roomsche religie sullen geen andere Priesters bij sig moogen hebben als Weereldlijke, en Inboorlingen, en Ingeseetenen van

de Provinciën, waar op den Fiscaal van de Generaliteyt naauw toe moet sien."

Toch kan men in de 18e eeuw van eene geregelde zielezorg voor de R. C. soldaten in ons leger nog niet spreken. Eerst na de vereeniging van België met Nederland werd in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden het Aalmoezenierswezen eenigszins geregeld. Zoo werd de geestelijke jurisdictie van de R. C. militairen in het nieuwe koninkrijk, ingevolge de Pauselijke bullen van 16 Jan. 1818 en 21 Dec. 1824, telkens voor een tijdvak van zeven jaren, bij exemptie, opgedragen aan eenen Aalmoezenier-Generaal, die bij het leger Aalmoezeniers aanstelde en, in overleg met den Ordinaris in die garnizoensplaatsen, waar geene aalmoezeniers gevestigd waren, de geestelijke verzorging der R. C. militairen aan de plaatselijk dienstdoende geestelijken toevertrouwde.

Bij Kon. Besluit van 19 April 1818, No. 34, werd den Aalmoezenier-Generaal veroorloofd het pectorale kruis als teeken zijner waardigheid te dragen.

Reeds den 7den Jan. 1827 werd echter bij K. B. de benoeming van een Aalmoezenier-Generaal, welke door den Koning in den persoon van J. A. BUYDENS gedaan was, ingetrokken en werd volgens art. 3 van datzelfde besluit bepaald, dat bij het openvallen van een der vijf aalmoezeniersplaatsen, deze verder on-
 vervuld zou blijven.

De geestelijke jurisdictie, welke de Aalmoezenier-Generaal van LEO XII voor den tijd van 7 jaren ontvangen had, bleef nog tot 21 Dec. 1831 voortduren, evenals die, welke de Aalmoezenier-Generaal aan de vijf Aalmoezeniers had gedelegeerd.

Sedert 21 Dec. 1831 1) kwam de geestelijke rechtsmacht over de R. C. militairen weer aan de Ordinarissen en werd de zielezorg der militairen aan de parochie-geestelijken opgedragen.

Over onze „Veldpredikers in vroegere tijden" heeft Prof. Dr. A. EEKHOF interessante gegevens verzameld en volgenderwijze gepubliceerd in de Kerkelijke Courant van 4 Septbr. 1914 No. 36. 2)

1) In Verzameling van dagorders enz. betrekk. den Tiend. Veldtocht in 1831. HOUTMAN, Utr. 1833, vond ik de volgende namen van zielverzorgers — evenwel zonder toevoeging van een rang — als ingedeeld bij het leger te velde: 1e Div. Infie. Veldprediker van EXTER en Aalmoezenier van HAREN; 2e Div. Veldpr. van WOELDEREN en Aalm. HEIJMOLEN; 3e Div. V. p. HOFF; Reserve-Div. V. p. J. G. ZIEPRECHT.

2) Zijn bronnen waren: Acta der prov. en partic. synoden, gehouden in de Noordel. Nederl., 1572—1620, uitgeg. door REITSMA en VAN VEEN en het gelijksoortige werk van KNUTTTEL, Acta der Partic. Syn. van Z.-Holland; verder N. WILTENS' Kerkelijk Plakaatboek, doch bovenal een artikel van Dr. SEPP: Vloot- en Legerpredikanten, te vinden in diens: Uit het Predikantenleven van vroegere tijden. Leiden, BRILL 1890, aanwezig o. a. in de Bibl. v. h. Dep. v. Oorlog.

De benoeming van de veldpredikers geschiedde in de 16e en 17e eeuw doorgaans voor den tijd van twee maanden. Zij werden derhalve niet voor vast aangesteld, doch de steden, welke onder een bepaalde synode ressorteerden, moesten om beurten hunne predikanten voor den legerdienst afstaan. Gewoonlijk werden twee predikanten uit elke synode benoemd, iets, wat voor de steden meermalen zeer bezwaarlijk was. Zoo klaagde de kerkeraad van Delft in 1646, dat het hem hoogst moeilijk viel den predikant GOETHALS voor den legerdienst af te staan, daar van de vijf overige leeraren er twee aan de synode moesten deelnemen en twee anderen ziek en zwak waren. Hem werd daarom eene som van f 100.— 's maands toegestaan ter voorziening in den dienst, zoolang GOETHALS als veldprediker van Prins FREDERIK HENDRIK afwezig zoude blijven.

Vroeger, op de particuliere synode van Gorinchem, in 1595, was trouwens reeds de vraag besproken, of het niet wenschelijk ware, om aan de Raden van State te verzoeken twee vaste veldpredikers te benoemen, waarbij toen tevens de predikanten JACOBUS BASELIUS van Bergen op Zoom en OTTO TONSOR van Woudrichem werden aangewezen. De regeering scheen echter voor deze regeling niet veel te gevoelen, want van 1599 lezen wij, dat op de partic. synode te 'sGravenhage werd bepaald: „Belanghende den legerdienst is goetgevonden, dat elke kerke, die gelotet heeft, haer beurte sal hebben waer te nemen, te meer dewyle de E. heeren Staten verstaen, dat het stichtelijker is, dat de leghers alsoo bij beurten van verscheiden dienaren, dan van eenige ordinarissche bedient worde”. Iedere gemeente, welke alzoo door loting voor dat jaar was aangewezen, had haren predikant gedurende twee maanden af te staan. Somtjids werden ook predikanten uit dorpen voor den dienst bij het leger aangewezen, doch deze moesten dan „bequaem en wel begaeft zijn”. Op proponenten waren de Staten niet gesteld en bij Resolutie van den Raad van State van 10 Mei 1671 werd bepaald, dat men geene proponenten wenschte te zien, „op poene dat de proponenten geen onkosten vergoed krijgen”. Predikanten, ouder dan 60 jaren, werden van den legerdienst „geëxecuteerd”.

De veldpredikers kregen f 50.— voor hunne reiskosten naar het leger en eene gelijke som voor de reis terug; soms ontvingen zij evenwel meer, zooals o. a. JOHANNES WTENBOGAERT, wien in 1601 de som van f 200.— 's jaars, benevens een tent en een wagen werd toegekend. Bovendien moest elke compagnie, welke zij bedienden, hun een rijksdaalder per maand uitbetalen; nog werd 21 Jan. 1690, op aansporing van Stadhouder WILLEM III, bepaald, dat zij op marsch „een wagen of kar voor hun persoon en bagage” zouden ontvangen. Dit laatste schijnt echter moeielijk

uitvoerbaar te zijn geweest, want in 1704 kregen de veldpredikers in plaats van dit transportmiddel de som van 30 stuivers per dag uitbetaald, waarmede zij dan zelf de onkosten van hun vervoer „in het vervolg van de troupen” moesten bestrijden. Zeker niet voor hun gemak werd bij deze bepaling aangeteekend, dat zij hun geld eerst bij het einde van den veldtocht zouden kunnen beuren.

De door het lot aangewezen heeren predikanten kwamen in den regel traag op, weshalve werd bepaald, dat hun tractement pas zoude ingaan veertien dagen vóór zij, in het leger aangekomen, zich bij den Gedeputeerde van den Raad van State te velde of bij den generaal hadden gemeld.

Noch aangaande den rang, dien zij in het leger bekleedden, noch betreffende de vraag of zij hunnen dienst in eene militaire uniform verrichtten, zijn gegevens beschikbaar. Over de werkzaamheden en plichten van den veldprediker bestaat daarentegen een merkwaardig document, waaruit het voornaamste hier moge volgen. Dat stuk is een „Reglement voor de predikanten in het leger”; het werd door de prov. synode van Gelderland in 1692 aan die te Utrecht toegezonden, met verzoek aan laatstgenoemde vergadering zich in deze met hare zuster in Gelderland te willen conformeeren. (Kroniek v. h. Histor. Genootsch. gevest. te Utrecht, Jaargang XXXI (1875) p. 146—151).

De predikant, die naar het leger ging, moest voorzien zijn van eene „synodale commissie en polityke acte”. Hij, die zich zonder deze papieren in het leger bevond, zoude voor synode of classis censurabel zijn. Zoodra de veldprediker bij de troepen was aangekomen, moest hij zich aanmelden bij de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerden te velde ten einde te vernemen, welke regimenten hij had te bedienen. Voor het geval de Ed. Mog. nog niet present waren, mocht hij zich provisioneel voegen bij die regimenten, welke het hem verzochten. Des Zondags en Woensdags moest hij vóór den middag eene predicatie houden, waarbij hij zich er op moest toeleggen, „dat de sonden, die de legers onderworpen zijn, worden bestraft ende teghengestelde deugden aangepresen”. Indien het leger zich op een van die dagen op marsch bevond, dan behoorde de kerkdienst daags daarop te geschieden, als het leger zich alsdan „neergeslagen” zoude hebben. Daarenboven moest de veldprediker iederen dag, des morgens en des avonds, de voorgeschreven „bedestonden” houden, welke met het zingen van psalmen werden begonnen en gesloten. Des Heeren H. Avondmaal moest hij gedurende den veldtocht twee malen bedienen; te voren moest hij dan eene voorbereidingspredikatie houden, de attesten opvragen, vermaningen doen en naar handel en wandel van hen, die geen attestatie konden overleggen, bij de commandeerende officieren of geloofwaardige getuigen een

onderzoek instellen. Ook moest hij „siecken en gequetsten” bezoeken en bij hen „na voorval en vereysch van saken” gebeden doen.

Van administratieve werkzaamheden was hij geenszins vrijgesteld. Hij moest aantekening houden van den doop der kinderen 1), van hen die aangenomen waren op belijdenis des geloofs of met attestatie waren ingekomen; ook van de ontvangst en uitgave der „aalmoesen”, moest hij in een register notities maken, welk register bij de regimenten bewaard bleef. Van iemand te velde, die in ondertrouw wenschte opgenomen te worden, moesten de proclamatiën in de woonplaats van de bruid worden afgelezen, terwijl niemand kon ondertrouwen, tenzij met consent van ouders en vrienden.

Ook inzake de „onderlinge correspondentie en betamelijk t' samenleven” der Veldpredikers werden in dit Reglement maatregelen getroffen. Zij moesten hunne bijeenkomsten „in forme van een classis” inrichten, om de zes weken en zoo noodig ook extra ordinair vergaderen, terwijl uit hun midden een praeses en scriba, of bij rang van synoden, of naar ouderdom in dienst, moesten gekozen worden. In hun eerste bijeenkomst behoorden de brieven van kerkelijke en politieke commissie aan elkander getoond te worden; van de handeling der vergadering moesten „nette aantekeningen” gehouden worden, om die na beëindiging van den dienst aan de respectieve synoden over te leveren. Met betrekking tot den tijd van de viering van het H. Avondmaal had men zich met elkander te verstaan, n.l. zóó, dat de eene helft van het leger op een Zondag en de andere helft op den volgenden Zondag communiceerde, „opdat officieren en soldaten, die door wachten en anderszins op de een zondag wettelijk belet zijn geweest, van 't H. Avondmaal evenwel niet mogen gefrustreerd worden”. Op ieders handel en wandel zou in deze vergadering acht gegeven worden, terwijl zij, die aanstoot of ergernis mochten geven, zouden worden „gecorrigeert”. Bij hun vertrek moest aan de Veldpredikers behoorlijk „getuygenisse” van de regimenten, alsmede van praeses en scriba der classis te velde worden medegegeven, opdat zij die aan de synoden en classes, uit welke zij gecommitteerd waren, zouden kunnen vertoon. Den Veldpredikers, die naar het leger gingen, zou een afschrift van dit reglement worden medegegeven.

De Provinciale Synode van Utrecht nam het reglement, zooals het was ingediend, aan, terwijl in 1694 ook de prov. synoden van Zuid- en Noord-Holland en Friesland volgden.

1) Toentertijd waren er nog geene kazernes; in vreedstijd en ook bij belegering van steden woonde de krijgsman in de stad en beoefende hij een handwerk. In den regel had hij een huishouden.

De bekende schrijver van „Neerlands Heldendaden te land”, Mr J. BOSSCHA heeft meer dan eens hulde gebracht aan den ijver der veldpredikers, evenals aan dien van de predikanten, welke zonder in deze betrekking te staan, de geestelijke behoeften der soldaten ter harte namen. Zoo b.v. vermeldt hij eervol de namen van J. A. FOLKERS 1) en J. JANSSEN, evangeliedienaren te Bergen op Zoom, die onverpoosd tijdens het beleg van die vesting door de Franschen in 1747, de strijdenden bemoedigden, de gekwetsten hielpen en de stervenden troostten. Na den val der stad werden beiden, vooral JANSSEN, en een R. C. priester gruwelijk mishandeld. (Zie SEPP. I. c.)

In Juni 1815 werd aan alle classes de wensch van Koning WILLEM medegedeeld om twaalf Hervormde leeraren te belasten met den predikdienst te velde en de bediening in de garnizoensplaatsen. Uit onderscheidene classes boden zich predikanten aan; in hunne afwezigheid moesten de ringbroeders de openstaande beurten en het verdere dienstwerk verrichten.

Aangaande de nu volgende tijdsperiode deelt SEPP het volgende mede: „Sedert onze bevrijding van de Fransche overweldiging en onze vereeniging met België werd de aanstelling tot den dienst bij het leger beperkt tot den dienst bij de garnizoenen. In de Noordelijke provinciën werd daarvoor eene afzonderlijke godsdienstoefening ingericht en doorgaande de jongste der predikanten met het pastorale en catechetisch werk belast. Doch de regeering besloot tot het opheffen van de verplichting der militairen om aan de godsdienstoefening deel te nemen. Bij het toenemende verschil van godsdienstige richting scheen het wenschelijk ook den militairen volle vrijheid te laten om te gaan, waar het hun goed docht, of volstrekt niet te gaan. Trouwens, waar het gebeurde, gelijk menigmaal te Leiden, dat de bevelvoerende officieren de troepen begeleidden tot de kerk, maar op den drempel terugkeerden, moest bij de kerkgaande soldaten de ingenomenheid met de godsdienstoefening wel afnemen. Uit de Zuidelijke provinciën klonken doorgaande de berichten over dat betoon van belangstelling zeer gunstig. In garnizoensplaatsen aldaar lieten hooggeplaatsten zich de benoeming tot ouderling en diaken welgevallen. Zelfs Roomsche militairen en burgers werden onder de hoorders geteld.

De Belgische onlusten echter werkten, gelijk zich denken laat, op de verhouding tusschen Protestanten en Roomschen niet gunstig. Het Nederlandsche leger in 1831 te velde gebracht en daarna uitgetrokken, was verdeeld in drie divisiën en telde in

1) Van diens hand is het later, van wege het Prov. Genootsch. v. Kunsten en Wetenschappen in N.-Brabant, uitgegeven „Dagverhaal van het Beleg van Bergen op Zoom in 1747”.

zijn midden drie veldpredikers, bekleed met den rang van kapitein, maar niet voorzien van eene bepaalde instructie, welke overbodig scheen, daar de eerstbenoemden reeds den predikdienst hadden waargenomen, alzoo gerekend werden wel in staat te zijn om op eigen verantwoording naar den eisch der omstandigheden te handelen. De benoemden waren: de Eerw. Heeren P. VAN EXTER, J. F. HOFF, W. F. C. VAN LAAK en P. J. MARCUS, de laatste candidaat bij de Waalsche Kerk. Weldra werd ook bij de vierde (reserve-)divisie een Veldprediker aangesteld. In den loop van het jaar 1832 gaf HOFF zijne begeerte te kennen om terug te keeren naar zijne gemeente te OSS en MARCUS gehoor aan eene beroeping naar de Ned. Herv. gemeente te HAZERSWOUDE. De ledig geworden plaatsen werden bezet door de heeren D. T. VAN WOELDEREN en J. G. WALDKIRCH ZIEPPRECHT". 1)

SEPP geeft dan nog eene lijst van 295 namen van veldpredikers, die van de 16de tot de 19de eeuw het leger hebben gediend. Bij sommigen vermeldt hij uitvoerige bijzonderheden, zooals b.v. bij DANIEL THEODOOR VAN WOELDEREN, die op Zondag 18 Juni 1838, den gedenkdag van Waterloo, in het kamp te Rijen bij Tilburg, voor een gehoor van 6000 militairen, in tegenwoordigheid van den Kroonprins en diens gezin, optrad, bij welke gelegenheid hij den Kroonprins, onder donderend gejuich der militairen, gelukwenschte met de bij Quatre-bras behaalde lauweren en diens drie zonen opwekte de voetstappen huns vaders te drukken.

De bekende bestrijder van het bijgeloof, BALTHASAR BEKKER, de beroemde aardrijkskundige W. A. BACHENE, de vervaardiger van het „Kerkelijk Placaatboek" NICOLAAS WILTENS, de zoon van den Groninger hoogleeraar MARESIUS en Prins MAURITS' vermaarde veldprediker JOHANNES WTENBOGAERT, om uit de velen slechts enkelen te noemen, hebben te velde het vaderland met eere gediend.

Aangaande eene aanstelling van zielverzorgers (Aalmoezeniers en Veldpredikers) bij ons gemobiliseerde leger in 1870, staat noch in de mobilisatiestukken, voorhanden in het Krijgsgeschiedkundig Archief, noch in de sterktestaten van het leger, noch op den Index van het Dep. v. Oorlog, noch in het Recueil militaire van het genoemde jaar iets vermeld 2).

Thans gekomen zijnde tot den tijd der tegenwoordige mobilisatie, kan al dadelijk gezegd worden, dat — lettende ook op de resultaten — vooral van Roomsch-Catholieke zijde de in het instituut der Zielver-

1) Zie de noot op blz. 4.

2) Mij welwillend medegeedeeld door Luit.-Generaal DE BAS.

zorging bij het Leger betoonde belangstelling thans veel grooter was dan in 1870. Nadat de Kanselier der Souvereine Orde van Malta zich al namens den Aartsbisschop van Utrecht tot Z. E. den Minister van Oorlog gewend had met het verzoek om bij de divisien van het veldleger (alleen daarbij worden in de „Oorlogsorganisatiën” zielverzorgers genoemd) Aalmoezeniers aan te stellen, vroeg de heer VAN DER BIESEN in de Eerste-Kamer-zitting van 3 Augs. 1914 om de jongelieden onder de wapenen in de gelegenheid te stellen hun godsdienstplichten waar te nemen: aalmoezeniers aan te stellen voor de Roomsch-Catholieken en verder voor de andere gezindten diegenen, welke de godsdienstoefeningen kunnen leiden. Direct werd hierop door de Regeering geantwoord, dat, voor zoover de belangen van den krijgsdienst zulks zouden toelaten, de M. v. O. zeer stellig alles zoude doen, wat in zijn vermogen was om aan het geuite verlangen gevolg te geven.

Het Nederl. Episcopaat bood hierop der Regeering aan om een aantal aalmoezeniers ter beschikking van het veldleger te stellen. Dit aanbod werd reeds den 5^{den} Augs. aanvaard, waarbij tevens werd goedgevonden, dat voorshands, in verband met de indeeling van het veldleger in 4 Divisies, een viertal aalmoezeniers werd voldoende geacht, met evenzoo vele reserven. De titularissen zouden door het Episcopaat aan den Minr. v. O. worden opgegeven. Nog werd bepaald, dat hun de rang van kapitein zoude worden verleend, dat zij vrije huisvesting en (reis)kosten zouden hebben en dat zij desgewenscht een bedrag van f 5.— daags konden in ontvangst nemen.

Hunne officieele benoeming en verdere aanwijzingen van hoogerhand bleven intusschen uit, vermoedelijk wel omdat de zaak, welke bij de R-Cn. met zooveel voortvarendheid behandeld werd, voor de Protestanten meer ingewikkeld was, wellicht tengevolge van het bestaan van verschillende kerkgenootschappen, richtingen en gevoeligheden, waarmede men meende te moeten rekening houden. Wel was al vroeger bij de Ned. Hervormde Kerk de vraag opgeworpen geworden, op welke wijze het beste te voorzien ware in de verzorging der geestelijke behoeften van de tot dat kerkgenootschap behorende, event. gemobiliseerde soldaten te velde: zij was evenwel nog altijd onbeantwoord gebleven.

Toen kwam de mobilisatie. Wijl uit niets bleek, dat de Regeering ook bij de gewijzigde omstandigheden van plan was om maatregelen te treffen, ging de bekende Ds. TALMA, na met eenigen zijner vrienden overleg te hebben gepleegd, naar het Dep. v. Oorlog, waar men het toen echter te druk had met andere zaken. Toch is men toen blijkbaar deze aangelegenheid daar gaan aanpakken: men trad in overleg met de besturen van Kerkgenootschappen en Kerken 1), doch ontmoette

1) Kerken en Kerkgenootschappen. Kerken, plaatselijke kringen met godsdienstige strekking, onderling zelfstandig, voor bepaalde belangen samenwerkende en gemeenschappelijk optredende. Calvinisten zijn bijzonder gehecht aan dezen naam van

vele moeielijkheden! Om deze reden en om toch te doen, wat men kon, vond men het in verband met de omstandigheden, welke toch al zooveel beslag legden op de werkkraft der autoriteiten, maar beter om niet te diep op de zaak in te gaan: er zouden veldpredikers en aalmoezeniers komen, doch hun werk wilde men slechts in zeer algemeen zinn omschrijven.

Intusschen had men bij de Synode der Ned. Herv. Kerk ook niet stilgezeten. Hoewel den 1sten Aug., wegens de algemeene mobilisatie, de leden dier Synode, welke hare zomervergadering juist in den Haag hield, uiteengegaan waren tot 5 Aug. d. a. v., ten einde orde te stellen op hunne zaken met het oog op de event. komende dingen, kwam reeds den 3den Aug. bij de militaire autoriteiten van de zijde der Synode een aandringen om over te gaan tot aanstelling van Veldpredikers en zoodra de vergadering op 5 Aug. hervat was, werd door de aanwezigen eenstemmig goedgekeurd om die aangelegenheid ook kerkelijk te regelen. Ofschoon het aantal aanwezigen voor het nemen van wettige besluiten niet geheel voldoende was, werd nog dienzelfden dag een schrijven tot den Min. v. Oorlog gericht om Z. E.'s meening te vragen over de wenschelijkheid van het aanstellen van veldpredikers, en werden in de bladen predikanten opgeroepen, genegen om eene benoeming tot veldprediker te aanvaarden 1). Den 10den Aug. betuigde de Min. zijne instemming met de zooeven bedoelde wenschelijkheid, terwijl toen reeds tal van predikanten (het totaal steeg tot 77) zich voor den dienst te velde opgaven; slechts weinigen van deze bleken intusschen ten slotte uitverkoren.

Den 28sten Aug. verscheen een Kon. Besl. waarbij 4 Aalmoezeniers en 8 Veldpredikers (van de laatsten alzo 2 per Divisie) werden benoemd en wel de Eerw. heeren: EVERS, PADBERG, HUIJS en SOM voor de R. Cb. en de id. SCHOLTEN, BURUMA, BAKKER, HAGEN, VAN DER VEN, JANSSEN, MEINERS en SCHUTTE voor de Prot^a. Van de laatste categorie zijn 4 hervormd, 1 luthersch, 1 gereformeerd, 1 doopsgesind en 1 christelijk-gereformeerd, en wel 5 recht- en 3 vrijzinnig (de bedoeling was 4 en 4).

Voor wat de Veldpredikers betreft, had men zooveel mogelijk zijn

„Kerk” en willen dit beginsel van zelfstandigheid niet prijsgeven. — Zij meenen, dat de Soevereine Vorst in 1816 ongereformeerd handelde, toen hij Kerkgenootschappen (Ned. Herv., Ev. Luth., Roomsche Catholieke, Ned. Israëlitische) in het leven riep met een algemeen reglement en vaste besturen, waaraan de plaatselijke afdelingen — gemeenten — onderworpen zijn.

Kerkgenootschappen zijn dus godsdienstige vereenigingen met plaatselijke afdelingen, bestuurd en ingericht naar de bepalingen van den Sovereinen Vorst.

Kerken zijn in bepaalde gevallen of voor gemeenschappelijke belangen samenwerkende kringen, welke leden zich niet kunnen vereenigen met de bedoelde regeling van 1816.

1) Zie Handelingen v. d. Alg. Synode der Ned. Herv. Kerk, 1914, blz. 277 en Kerkelijke Courant, 7 Augustus 1914.

best gedaan om vertegenwoordigers van de verschillende Kerkgenootschappen te benoemen, min of meer naar verhouding van hunne getalsterkte en om die zoo in te deelen, dat elke Divisie in het bezit kwam van een meer orthodoxen en een meer vrijzinnigen predikant. Dat de Regeering, niettegenstaande haren betoonden goeden wil, het in deze ook al weer niet iedereen naar den zin kon maken, behoeft wel geen nader betoog.

Van de zijde der Synode waren nog verschillende voorstellen gedaan, zoo b.v. de tegemoetkoming in de te maken onkosten, welke toelagen men op een bedrag van f 5.— per dag billijk achtte, met het oog op eenige aan te schaffen uitrusting en voor de vergoeding wegens door ambtgenooten te verrichten werk in hunne gemeente gedurende de afwezigheid aldaar van de Veldpredikers. Verder drong nog den 20sten Aug. de Synode aan op spoed bij de benoeming, omdat al verlangend werd uitgezien naar het optreden van Veldpredikers bij het leger te velde. Nog nam de Secretaris der Synode, na die benoeming, deel aan de regeling van de uitrusting, voornamelijk wat betreft het onderscheidingsteeken, en aan die der toelage, welke naar den boven reeds genoemden grondslag toch te klein geacht werd.

Om den omvang van dit opstel niet te groot te doen worden, werd ten opzichte van de Protestanten in het bovenstaande alleen gesproken over de Ned. Hervormden. Wie er speciaal belang in stelt te weten, wat men bij de Christ.-Gereformeerden, Doopsgezinden, Evang.-Lutherschen, Remonstranten enz. in de eerste dagen der mobilisatie en wellicht reeds vroeger in het werk gesteld heeft om den geloofsgenooten onder de militairen godsdienstigen bijstand te bezorgen, wende zich tot de Besturen dier gezindten, wier adressen in den Staats-Almanak opgegeven zijn.

Voor de Israëlieten en event. nog andere kerkgenootschappen, werden, wegens het betrekkelijk geringe aantal hunner vertegenwoordigers in het veldleger, geene geestelijke voorgangers van Rijkswege aangesteld.

Als eenigen wegwijzer bij de uitoefening van hunne nieuwe functie kregen de heeren Zielverzorgers de volgende Instructie van den Opperbevelhebber mede:

„De standplaats is het stafkwartier der divisie, waarbij zij zijn ingedeeld, tenzij hun te velde tijdelijk een andere standplaats wordt aangewezen.

Van den Divisiecommandant — bij wien zij zich moeten aanmelden — ontvangen zij aanwijzingen omtrent de legering van de troepen, teneinde hen in de gelegenheid te stellen ook buiten de eigenlijke standplaats, de verschillende garnizoenen, kantonnementen, kampementen, enz. te bezoeken, wanneer zij zulks dienstig oordeelen.

Over militaire aangelegenheden, die te hunner kennis komen, wordt hun geheimhouding opgelegd.

Zij zijn belast met de zielszorg van de militairen hunner divisie, welke tot hunne kerk behooren.

Zij trekken mede te velde.

Indien naar hun oordeel meerdere Aalmoezeniers, resp. Veldpredikers of hulp-Aalms., resp. hulp-Veldprs., zij het (dan ook tijdelijk, te velde moeten worden aangesteld, geven zij hiervan kennis aan de militaire en kerkelijke overheid 1).

In de garnizoensplaatsen, kantonnementen, kampementen, enz. ontvangen zij hulp van de ter plaatse aanwezige geestelijkheid, daartoe, voor zooveel noodig, door de kerkelijke overheid aangewezen".

De militaire banden, waardoor de zielverzorgers ingevolge bovenstaande instructie bij de uitoefening van hunnen dienst in hunne vrije beweging beperkt werden, waren alzoo niet vele: zij werden alleen verantwoordelijk gesteld voor de zielezorg van de tot hunne Kerk behorende militairen der betrokken divisie en hadden hun mond te houden over militaire aangelegenheden.

Voor de uniform der zielverzorgers werd alleen vastgesteld het hoofdedksel, n.l. de hoofdofficierspet van het wapen der Infanterie, evenwel van zwartblauw, nagenoeg zwart laken, voor de Aalmoezeniers met blauwen band, voor de veldpredikers met zwarten band; verder het in goud geborduurde nummer (romeinsche cijfer) van de divisie in den lauwerkrans; voorts het rangonderscheidingsteeken, zijnde een in goud geborduurde streep met zilveren ster, zichtbaar te dragen ter weerszijden van den kraag of op de kraagomslagen. De rang werd alzoo geassimileerd aan dien van Majoor.

Voor het overige werd het dragen van eene uniform geheel vrijgelaten; alleen werd het dragen van een Roode-Kruisband benevens het bij zich hebben van een legitimatiebewijs verplichtend gesteld. 2)

1) Kerkelijke Overheid. Deze is voor de Aalmoezeniers het Episcopaat. De Aalmoezeniers kregen van het Episcopaat de meest uitgebreide jurisdictie over de R. C. militairen binnen de grenzen hunner Divisie, zoodat zij, behalve de gewone dagelijks voorkomende geestelijke bedieningen, ook die in den regel zelfstandig kunnen behandelen, waarbij een Pastoor de beslissing van den Bisschop moet inwinnen.

Bij de Protestanten — de Veldpredikers — kan men van eene Kerkelijke Overheid moeielijk spreken. De predikanten behoeven niemand als hunne directe overheid te erkennen; alleen wordt op hunnen handel en wandel toezicht gehouden door het Classikaal bestuur, waaronder hun Gemeente behoort. De Synode heeft de hoogste rechtspraak; als orgaan tusschen Classikaal bestuur en Synode functioneert het Provinciaal Kerkbestuur. De Veldpredikers blijven verbonden aan de Gemeenten, welke zij bij hun vertrek naar het Leger verlieten; zij blijven derhalve daar onder hun gewone (het classikaal) bestuur; de hoogste besturende macht — de Synode — heeft hunne afwezigheid van de Gemeente goedgekeurd.

2) De gevolgen van die vrijheid hebben den verleener er van onmogelijk voor oogen kunnen zweven, anders ware zij wel nooit gegeven. Alleen bij de IIIde Divisie kan men al waarnemen: metalen uniform- en gewone burgerknoopen; een zwart fluweelen en een zwart lakenschen band om de pet; gewone metalen en geborduurde zilveren sterren,

De dagelijksche toelage werd op f 10.— vastgesteld, waarbij vrij logies (c. q. inkwartiering). Voor dienstreizen zouden de overeenkomstige bepalingen als voor de actieve officieren gelden.

smalle gouden streepen en gouden banden; buizen en jassen, al en niet tot boven toe dicht en vermoedelijk nog wel meer, wat den „militair” nu niet direct een hoogen dunk kan geven van den ernst, waarmede de kwestie der beschutting van het aardsche omhulsel der zielverzorgers tegen weersinvloeden ter „hóchster Stelle” werd behandeld.

Nog bedenkelijker bleek intusschen de ter zake getroffen regeling bij eene vergadering door den Veldprediker in alg. dienst (zie later) met zijne leger-predikanten den 9den Nov. te Utrecht gehouden. Een der deelnemers zond mij de volgende beschrijving, welke ik, ook met het oog op latere mobilisaties, meen hier niet achterwege te mogen laten.

Hoe wij er uit zagen.

„We vormden een zeer uiteenlopend uitgedost gezelschap en konden best begrijpen, waarom medebezoekers van Hôtel de la Station, die met ons gebruik maakten van den glazig uitbouw aan de straat, vragende, verwonderde blikken in de richting van onzen hoek wierpen. Zij beproefden blijkbaar uit te vorschen, wie of wat wij tezamen waren! Ik dacht aan de dagen, toen de grootste gemeene dealer mij bezig hield; dan moest je ook zoo lang zoeken soms, voordat je iets vindt; en dan was het iets kleins, dat gevondene!

Ten slotte bestaat er zoo iets van decorum, dat men heeft op te houden, ook tegenover een belangstellend publiek, dat duidelijk laat blijken je niet te kennen, maar ijverig beproeft, je thuis te brengen. En al waren we (ik mag zelfs wel zeggen: al zijn we nog altijd) geen wichelaars naar romeinschen trant, het ging moeilijk, elkaar aan te zien en ernstig te blijven, wat in dit geval wil zeggen: je lachen te houden. Risum teneatis, Amici! Niet waar? er zijn nu eenmaal menschelijke lichamen, die niet alle vormen van jas verdragen! — We trokken ons dus, na de eerste begroeting beneden, terug naar onze vergaderzaal boven. Uitingen van een machtig ziel-beroeren moeten liever niet in 't openbaar gebeuren.

Zoo waren we dan eerst recht „alleen”! Sommigen met blinkende, anderen met zwarte, dezen met geleeuwde, genen met bolle knopen getooid. Allen stemmig gekleed, zooals immers betamelijk is, maar niet allen in 't zwart, ook donkergrijs was blijkbaar gezocht. Verschillende modellen van jas ook al: de tuniek, bij één zelfs met blauwen opstaanden kraag, colberts, op uiteenlopende wijzen sluitend om den hals, sportkleeding, welke me in dezen kring (dwaas genoeg!) deed denken aan den plooi-kiel mijner jongens, toen ze klein waren; gekleede jas zelfs! — De meesten hadden geen schouderbedekselen, twee daarentegen waren uitgemonsterd met den klimmenden leeuw. — Voorgescren roodekruisband, — zelfs deze ontbreekt bij twee, omdat in het Stafkwartier hunner Divisie dit onderscheidingsteeken minder gewild is!

Op een rij hangen onze overjassen, van den jekker met „gouden” knopen af, tot de sluike lange regenjas toe, daartusschen in de officiersoverjas der oude bedeeing en ook de gewone burgerwinterjas. Elk wat anders, al naar smaak en behoefte.

Petten, ook al weer onderscheiden: met zwaar en met zeer tener Divisie-cijfer; met fluweelen, maar ook met laken-band.

Onderscheidingsteekens op den kraag geven te aanschouwen, welk een vernuftspel mogelijk blijft met deze twee gegevens: zilveren ster en gouden bies.

Toen wij elkaar en onze kleeding met aandacht hadden bekeken, trad de Veldprediker in algemeenen dienst binnen; zooals hij was, was geen ander: ronde hoed op het hoofd, colbert-costuum, wandelstok en ... zware portefeuille onder den arm, Oud-minister Talm a.”

Het toeval wilde, dat ik een dezer dagen in aanraking kwam met een veldprediker,

Aan de hierboven reeds aangehaalde beschikkingen van hoogerhand ten opzichte van de zielverzorgers werd den 28 Septbr. nog toegevoegd, dat hun voor tegemoetkoming in de kosten van noodzakelijke uitrusting een bedrag van f200.— in eens werd toegekend; eene som, welke zeker toereikend was om hunne „uitrusting”, voorzooveel noodig, te completeeren.

Bij Kon. Besl. van 27 Oct. 1914, Nr. 47, werd Ds. A. S. TALMA, (Oud-minister van Landbouw, Nijverheid en Handel) benoemd tot Veldprediker in Algemeenen Dienst; hem werd de volgende Instructie aangeboden:

1. De standplaats van den Veldprediker in algemeenen dienst wordt door den Opperbevelhebber in overleg met dien Veldprediker bepaald.

2. Van het Algemeen Hoofdkwartier — alwaar hij zich moet aanmelden — ontvangt hij de aanwijzingen omtrent de legering van de troepen.

3. Omtrent militaire aangelegenheden, welke te zijner kennis komen, heeft bij geheimhouding in acht te nemen.

4. De „Instructie voor Veldpredikers en Aalmoezeniers” wordt te zijner kennis gebracht.

5. Hij wijdt zich aan de geestelijke verzorging van de Protestantsche militairen bij de geheele Landmacht, zonder onderscheid van godsdienstige richting en zonder zijnerzijds eene bepaalde godsdienstige richting op den voorgrond te stellen.

Bij zijne werkzaamheid treedt hij echter in overleg:

a. voorzooveel betreft het personeel der Divisiën: met de Veldpredikers der betrokken Divisie, daarbij rekening houdende met den inhoud der in punt 4 bedoelde Instructie en in acht nemende, dat de zelfstandige leiding van de verzorging der geestelijke belangen bij de Divisie-veldpredikers berust;

b. voorzooveel aangaat het personeel niet tot de Divisiën behoorende: met den betrokken troepencommandant.

Hij handelt ten slotte, voor wat betreft het ressort van de resp. den onder *a.* resp. *b.* bedoelde(n) Veldpredikers, resp. troepencommandant, niet dan in overeenstemming met die(n) Veldpredikers, resp. troepencommandant.

die door zijne kleedij eene m. i. eigenaardige verschijning bood voor ieder, die eenigszins op de hoogte is van de ter zake bestaande voorschriften en vrijheden. Ofschoon het Legerbestuur een blauwen band om de pet gaf aan den Aalmoezenier, ten einde hem niterlijk te onderscheiden van de Veldpredikers die een zwarten hebben, en daarmede min of meer de blauwe uitmonstering voor den R. C. geestelijke in het leger reserveerde, had mijn nieuwe kennis een blauwen, staanden. kraag op zijn van uniformknoopen voorzien donkergrijs burgerbuis (colbert), verder blauwe schouderbedekkingen met leeuw, blauwe opslagen aan de mouwen en een blauwe bies aan den rand der voorpanden, Dat bij het gedacht hebben aan zooveel onnoodigs, het noodige — de verplichte R. K.-band aan den linker bovenarm — vergeten was, behoeft wel geen al te groote verwondering te wekken.

Uit het hier vermelde valt af te leiden, in verband tevens met de omstandigheid, dat men bij de Protestanten geen rangen onder de geestelijken kent, dat de V.p in Algemeenen Dienst noch direct noch indirect te beschouwen is als de chef der gewone V.ps.: deze laatsten blijven op zuiver godsdienstig gebied zelf geheel zelfstandig, zij blijven verantwoordelijk voor de voorziening in de godsdienstige behoeften van hunne geloofsgenooten bij de Divisiën; dat hij daarentegen wel kan optreden als de tusschenpersoon tusschen de gewone V.ps. en den Opperbevelhebber, resp. het Legerbestuur en ten slotte, dat hem als voornaamste terrein voor zijne werkzaamheden de niet tot de Divisiën behorende militairen werden aangewezen, met uitzondering nochtans van die behorende tot de Cavalerie-brigade, wier godsdienstige belangen aan de zielverzorgers der III^{de} Divisie werden toevertrouwd

Den V.p. in algemeen dienst werd geene uniform voorgeschreven, zoodat men zoude kunnen denken, dat hij ook niet aan den eenen of anderen militairen rang werd geassimileerd; niettemin verkeert hij in militaire omgeving als Majoor.

Aan Ds. TALMA werd vergund om in zijne pastorie te Bennebroek te blijven wonen.

Voor de Veldpredikers en Aalmoezeniers had de benoeming van den V.p. in A. D. ten gevolge, dat aan het slot hunner Instructie werd toegevoegd:

„Terwijl de zelfstandige leiding van de verzorging der geestelijke belangen van de Protestantsche militairen eener Divisie bij de betrokken Divisie-veldpredikers berust, verleenen deze Veldpredikers voor alle met die verzorging verband houdende aangelegenheden van algemeen aard hunne medewerking aan den Veldprediker in algemeen dienst, wiens Instructie te hunner kennis wordt gebracht.”

Nu er een Veldprediker in A. D. in het leven geroepen was, lag het voor de hand, dat een soortgelijke functionaris bij de Aalmoezeniers niet lang op zich zoude laten wachten en tevens ook, dat, in verband met de andere organisatie in de R. C. Kerk, de instructie van dien nieuwen titularis er wel wat anders, meer zooals wij dat in het militaire leven gewend zijn, zoude uitzien. Deze prognose bleek juist, want reeds bij Kon. Besl. van 17 Novbr. 1914, No. 28, werd Pastoor EVERS, Aalmoezenier bij de Ie Div., benoemd tot Hoofdaalmoezenier bij het leger te velde, met de bepaling, dat hij zijne functie als Aalmoezenier bij genoemde divisie zoude blijven uitoefenen. Zijne Instructie luidde:

„I. De Hoofdaalmoezenier wordt bij Kon. Besl. benoemd op voordracht van het Doorluchtig Episcopaat in Nederland. Hij is belast met de centrale leiding van de geestelijke verzorging der R. C. militairen.

Bij zijne werkzaamheid treedt hij in overleg:

a. voor zooveel betreft het personeel der Divisiën: met den Aalmoezenier der betrokken Divisie, daarbij rekening houdende met den inhoud der in punt VI bedoelde Instructie en in acht nemende, dat de zelfstandige leiding van de verzorging der geestelijke belangen bij de Divisie-Aalmoezeniers berust;

b. voor zooveel aangaat het personeel niet tot de Divisiën behoorende: met den betrokken troepen-commandant.

II. Hij ontvangt van de Divisie-Aalmoezeniers en de andere R. C. geestelijken met de geestelijke verzorging van militairen belast, de aanvragen, welke deze tot de Regeering richten en brengt bij het doorzenden dier aanvragen advies uit.

III. De standplaats van den Hoofdaalmoezenier wordt door den Opperbevelhebber in overleg met dien Hoofdaalmoezenier bepaald.

IV. Van den Opperbevelhebber, bij wien hij zich moet aanmelden, ontvangt hij de aanwijzingen omtrent de legering van de troepen.

V. Omtrent militaire aangelegenheden, welke te zijner kennis komen, heeft hij geheimhouding in acht te nemen.

VI. De „Instructie voor Veldpredikers en Aalmoezeniers” wordt te zijner kennis gebracht.

De heer EVERS werd alzoo hoofd aalmoezenier (volgens het Kon. Besl.: bij het veldleger; volgens zijne instructie: in het algemeen voor de R. C. militairen). In zijne handen werd gelegd de centrale leiding van de geestelijke verzorging der R. C. militairen; hij mag niet eenvoudig als tusschenpersoon tusschen de Aalmoezeniers en het Legerbestuur beschouwd worden, doch de eersten, en event. ook hunne helpers, moeten, als zij aan de Regeering iets te vragen hebben, dat doen langs den hoofdaalmoezenier en deze moet er dan advies op uitbrengen.

Van geheel anderen aard dan de paar laatstgenoemde beschikkingen was die, waarbij de Minr. v. O. goedvond om, gelet op den langen duur der mobilisatie en de dientengevolge te betrachten zuinigheid met 's lands gelden, te bepalen, dat van af 16 Decbr. de inkomsten der zielverzorgers zouden verminderd worden tot f 5.— p. d., met dien verstande evenwel, dat zij bovendien zouden genieten de voor hoofd-officieren vastgestelde toelagen, welke op dat oogenblik bedroegen: in de woonplaats nihil en daarbuiten voor gehuwden f 3.35 en voor ongetrouwden f 2.35 p. d. Uit den aard der zaak werd aan de heeren de keus gelaten, of zij op de gewijzigde voorwaarden al dan niet hunne functies wilden blijven vervullen, doch even natuurlijk was het, dat de bedoelde, in het belang van 's lands middelen overwogen maatregel geen onverdeelde instemming vond: ook de materiele belangen hebben hunne eischen. Om die reden zag het hoofd van het D. v. O. toch maar weer van deze bezuiniging af en bracht hij de regeling der toelage weer op den ouden voet terug.

De laatste bepaling van hoogerhand, in het belang der geestelijke verzorging van onze gemobiliseerde militairen, betreft de kwestie van de vergoedingen voor den aanvullenden arbeid der Prot. en R. K. geestelijken Teneinde de predikanten, die door of van wege de veldpredikers aangezocht werden om als helpers op te treden bij de geestelijke verzorging der Prot. militairen en die de gevraagde hulp ook verleenden, daarvoor eenige vergoeding toe te kennen, stond de Minr. v. O. den Veldprediker in Algemeenen Dienst, die uit den aard zijner betrekking als zoodanig op de hoogte is van den aanvullenden arbeid der predikanten 1), een zeker bedrag toe om daaruit die vergoedingen, toelagen enz. voor Prot. voorgangers te voldoen. Het verdient aanbeveling, dat de betrokken predikanten zich ter zake rechtstreeks met Ds TALMA in verbinding stellen.

Wat het aanvullend werk als bovenbedoeld van de R. C. geestelijken betreft, hieromtrent verleende de Hoofdaalmoezenier, Pastoor EVERS bereidwillig zijne medewerking en deed den Minister bereids een voorstel tot het toekennen van vergoedingen aan R. C. geestelijken, die daarvoor naar zijne meening in aanmerking komen. Voorzoo veel betreft aanvragen om vergoeding aan R. C. geestelijken zal derhalve gebruik kunnen worden gemaakt van de tusschenkomst van genoemden Hoofdaalmoezenier.

Wanneer aan het voorgaande nu nog is toegevoegd, dat, mede op verlangen van hoogerhand, aan de zielverzorgers, voorzover de belangen van den dienst zulks toelaten, zoo veel doenlijk medewerking door de hogere en lagere troepencommandanten verleend wordt om hen in staat te stellen hun werk naar vermogen aan het doel te laten beantwoorden en dat, mede op de genoemde voorwaarden, de betrokken militairen in de gelegenheid gesteld worden om frisch van geest en onvermoeid van lichaam in de bijeenkomsten met hunne geestelijke voorgangers te verschijnen, dan kan daarmee dit onderdeel van ons onderwerp worden besloten.

Thans overgaande tot eene bespreking van de bezigheden en de dienstverhoudingen van de zielverzorgers, moet vooropgesteld worden, dat in het nu volgende, om begrijpelijke redenen, speciaal die verhoudingen zijn weergegeven, zooals zij zich ten opzichte van ons onderwerp voordeden bij de III^{de} Divisie. Het ligt evenwel voor de hand om aan te nemen, dat eventueele verschillen in het ter zake waargenomene bij andere divisies, allicht voornamelijk slechts kleinigheden betroffen.

De bij de divisie geplaatste predikanten werden evenals de R. K. geestelijke ingedeeld bij Sectie IIIa van den divisiestat: het bureau

1) In verband met het bepaalde in de zesde alineas van de Instructie voor Veldpredikers en Aalmoezeniers mag men uit dezen zin m.i. toch wel opmaken, dat de functie van Veldprediker in Algemeenen Dienst door het Legerbestuur niet in alle opzichten wordt beschouwd als gelijkwaardig aan die van de overige veldpredikanten.

voor den Geneesk. Dienst, waarvan de Divisie-arts het hoofd is. Zoo doende zijn bij den Divisiestaf alle door de Conventie van Genève beschermden, alle tot het dragen van den R. K. band gerechtigden, bij elkaar gebracht.

Zoals men weet, is in een leger niemand van de hulpdiensten ooit geheel zelfstandig. Zoo zijn o. a. de divisie-artsen en de verdere chefs v. d. G. D. bij onderdeelen voor alle niet technisch-geneeskundige zaken ondergeschikt aan hunne militaire commandanten en staan zij alleen onder hunne geneesk. chefs, voorzoover er sprake is van zuiver medische kwesties. Op dezelfde wijze bleven de zielverzorgers alleen voor hunne speciaal-religieuze bemoeienissen ondergeschikt aan hunne kerkelijke overheid, doch hadden zij daarentegen voor hun niet zuiver godsdienstig werk den Divisiearts als hun onmiddellijken Chef te beschouwen. Op diens bureau, dat zij bij aanwezigheid in het Kantonnement dagelijks even bezochten, werden zij den eersten tijd ingewijd in legerverhoudingen en legertoestanden, benevens in militaire vormen; met hem bespraken zij de plannen om op de geschiktste wijze het beoogde doel te bereiken, benevens die voor de daartoe noodige reizen; dezen hielden zij voortdurend op de hoogte van hun adres; deze moest hunne verzoeken om vervoerbewijzen of om een auto voor dienstreizen goedkeuren, voordat die den Chef v. d. Divisiestaf aangeboden werden, enz. enz. Tengevolge van dit alles was de Div.-arts steeds geheel op de hoogte van het werk der zielverzorgers en van de daarmede bereikte resultaten.

Deze regeling, welke nooit tot last, daarentegen vaak van groot voordeel bleek te zijn, heeft er, met den niet genoeg te loven ijver van de betrokkenen, ongetwijfeld veel toe bijgedragen, dat de verhouding tusschen de laatsten onderling, zoo goed was, als zich maar denken laat en verder dat de tijd zoo nuttig mogelijk werd besteed.

Aan het om verschillende redenen zoo wenschelijke vriendschappelijk verkeer van de zielverzorgers met de overige heeren van den Divisiestaf was verder in hooge mate bevordelijk de bij de III^{de} Divisie op instigatie van den Div.-Ct. door nagenoeg alle officieren aangenomen gewoonte om, als men niet met verlof of door dienst verhinderd was, te zamen het middagmaal te gebruiken.

Uit betrouwbare bron kwam mij ter oore, dat de beschreven verhouding tusschen de zielverzorgers en den Chef van Sectie IIIa benevens de verdere officieren van den Div.staf eenigszins afwijkende is van die bij de andere Divisies. Een der daartoe behoorende Veldpredikers zoude die afwijking zelfs als een groot voordeel beschouwen. Hij vertoonde zich tot nog toe niet of zoo min mogelijk op het Staf-bureau en bemoeide zich zoo min mogelijk met zijn militaire chefs. Dientengevolge was hij geheel vrij, richtte zijn werk in, zooals hij dat zelf verkoos en voelde zich dientengevolge gelukkiger en daarom ook meer tevreden dan anders het geval zoude geweest zijn.

Het wil mij voorkomen, dat deze wijze van doen zeer zeker niet in het belang is van de taak, ter uitvoering waarvan de zielverzorgers.

zich indertijd event. hebben aangeboden en werden aangesteld. In het leger kan nu eenmaal niemand, tenzij hij misschien met heel buitengewone eigenschappen bedeed is, op zijn eentje noemenswaardig nuttigen arbeid verrichten. Daartoe heeft hij de hulp en medewerking noodig van anderen bij de troepen, in de eerste plaats van de commandanten. Ten einde die medewerking te verkrijgen is het evenwel noodig, dat het verrichte of nog voorgenomen werk gewaardeerd wordt en voor die waardeering is als regel een eerste vereischte, dat men den uitvoerder van het werk persoonlijk kent. Onbekend maakt nog altijd onbemind. Stelt daarom een zielverzorger bij eene Divisie — en dit geldt om bekende redenen in de eerste plaats voor de veldpredikers — er prijs op, dat hem bij zijn arbeid medewerking verleend wordt, opdat hij zooveel mogelijk voldoening heeft van zijn werk, dan moet hij niet eenzaam zijn eigen weg gaan. Dan moet hij daarentegen, van den hoogsten tot den laagsten toe, met de betrokken officieren verkeerden, telkens als daarvoor gelegenheid is; dan moet hij, als het te pas komt, met hen over zijne belangen van gedachten wisselen, in het kort, dan moet hij zorgen bekend te zijn en zoowel door zijn optreden en zijne verdraagzaamheid, als door den ernst en den ijver, waarmede hij zijne plichten waarneemt, gewaardeerd te worden.

Die waardeering benevens eene gedurig terugkeerende, vriendschappelijke wrijving van gedachten met medeofficieren leveren, dunkt mij, voor een veldprediker betere prikkels om met energie zijne plichten trouw te blijven vervullen dan het altijd maar stillekens zijn eigen weg gaan. En prikkels, wie zal het ontkennen? komen den meesten onder ons nog wel eens ten goede, vooral als het nieuwe van eene functie er af begint te raken.

Wat nu betreft de werkzaamheden der zielverzorgers, de oorspronkelijke bedoeling was natuurlijk, dat zij feitelijk alleen organiseerend zouden optreden, dat zij de zaak van de godsdienstige verzorging der militairen zouden regelen, terwijl het eigenlijke werk door, hier en daar te benoemen, helpers: predikanten (evangelisten), resp. hulp-aalmoezeniers zoude geschieden. Hieraan is echter nooit streng de hand gehouden: vooreerst was zulks, zoolang de mobilisatie nog niet in een oorlogstoestand was overgegaan, niet zoozeer noodig; verder zoude de genoemde regeling de finantieele eischen van het vraagstuk vermoedelijk hooger opgedreven hebben, dan in de gegeven omstandigheden de bedoeling der regeering was 1) en ten slotte liet de den zielverzorgers beschikbare tijd, mede in verband met de hun allerwege van den kant der plaatselijke geestelijke voorgangers geboden hulp, wel toe, dat zij ook

1) In den beginne werd het gebruik uit den vreedstijd gevolgd, dat aan de zielverzorgers voor elken militairen kerkdienst een bepaald bedrag werd uitgekeerd van eene grootte, dat het toen al is voorgekomen, dat sommigen der hier bedoelde titularissen zelfs f 150.— voor hunne op één dag bewezen diensten van het Rijk vorderden.

zelf voor de soldaten optraden, of op andere wijze nu eens hier en dan weer daar die geestelijke hulp en bijstand verleenden, welke hun nuttig of noodig voorkwam.

Van deze algemeenheden thans overgaande tot de afzonderlijke vermelding der werkzaamheden van den Aalmoezenier en de Veldpredikers der III^{de} Divisie kan, om met eerstgenoemde te beginnen, het volgende medegedeeld worden.

Toen in het begin der mobilisatie de kans op oorlog vrij wat dreigender was, dan thans het geval is, was het zijn eerste zorg om in de drie zuidelijke provinciën priesters op te roepen, die in geval van oorlog, zich bij de troepen aan het front zouden kunnen voegen. Als gevolg hiervan waren weldra in elk der drie Bisdommen (Roermond, 's Hertogenbosch en Breda) een tiental priesters bereid gevonden om zich, in overleg met hunnen Bisschop, voor het genoemde doel beschikbaar te stellen. Later, toen het eerste gevaar voorbij was, doch tevens de waarschijnlijkheid scheen voor de hand te liggen, dat de troepen nog geruimen tijd zouden gemobiliseerd blijven, werden pogingen in het werk gesteld om overal ontspanningslokalen voor de soldaten, R. C. Mil. Vereenigingen, op te richten, waarin ieder militair welkom was. Om dit doel te bereiken werden rondzendbrieven opgesteld en aan de parochiegeestelijken toegezonden, welke laatsten bovendien successievelijk persoonlijk werden bezocht. Daarbij werd tot hen het verzoek gericht om geschikte lokalen te verkrijgen en voor het doel in te richten, eventueel ook om tot ander gebruik dienende verblijven te doen ontruimen en die verder voor de ontvangst der te verwachten militairen geschikt te maken. Was hier of daar in het geheel geen geschikte zaal te vinden en was het toch wenschelijk eene Mil. Vereeniging op te richten, zooals b.v. te Putte, Hoogerheide, Borteldonk en Nispen, dan wist de Aalmoezenier bij belangstellende lieden het geld bijeen te brengen om voor het doel geschikte houten keeten te laten bouwen.

Naar alle ontspanningsplaatsen werd geregeld goede lectuur gezonden; bovendien werden maatregelen getroffen, dat dagelijks het „Dagblad v. Noord-Brabant” in 150 exemplaren aan de grensposten werd toegestuurd.

Gebeurde het, dat kleine plaatsen door grootere troepenafdeelingen bezet werden, zoodat door de plaatselijke geestelijkheid niet voldoende geestelijke hulp kon worden verleend, dan werd daarin door den Aalmoezenier voorzien. Ook regelde hij de kerkelijke diensten, wanneer op Zondag troepenverplaatsing noodig was. Nog verzocht hij in een rondschriften de R. C. pastoors om voor de R. C. militairen 's Zondags een afzonderlijken dienst te bepalen, om nu en dan ook in de week eene avondgodsdienstoefening te houden en om door een Pater eene driedaagsche oefening — een Triduum — te doen geven, aan al welke verzoeken overal werd voldaan. Omdat de meesten geen kerkboek bij

zich hadden, wyl de gewone te groot zijn om bij de beperkte beschikbare ruimte in de kleeding altijd mede te nemen, stelde de Aalmoezenier een gemakkelijk bij zich te steken klein „Mobilisatie-Kerkboekje” samen.

's Zaterdags en 's Zondags leidt de Aalmoezenier den dienst, waar zulks het meest noodig is; op andere dagen worden de zieken in de hospitalen bezocht; worden dan hier, dan daar de R. C. militairen in de Mil. Vereeniging of de Kerk verzameld en toegesproken, of wordt in het geestelijk belang correspondentie gevoerd.

In dat geestelijk belang ook richtte de Aalmoezenier onder de soldaten eene vereeniging „Credo Pugno” op. Tegen eene contributie van 5 ct. p. week ontvangen de leden brochures met goeden, degelijken inhoud. Deze vereeniging, welke tevens dient om het godsdienstig leven der leden hoog te houden en bij de overige R. C. soldaten, zoo noodig, dat godsdienstig leven op te wekken en te behouden, heeft zich al dadelijk in groote belangstelling en een daaraan geëvenredigden bloei mogen verheugen.

Ten slotte verzocht de Aalmoezenier aan Kloosterzusters om voor de soldaten te breien. Behalve datgene wat rechtstreeks werd verzonden, bezorgden zij hem ongeveer 250 bivakmutsen, 100 paar polsmoffen, eenige sokken en borstrokken, al welke artikelen onder de soldaten werden verdeeld.

Niet onvermeld mag hier blijven, dat, naar in de dagbladen vermeld werd, ergens in het Buitenland door een Aalmoezenier veel nut onderzonden werd van eene „Kapelauto”, met behulp waarvan hij, zooals men begrijpen zal, in korten tijd bij verschillende onderdeelen achtereenvolgens de Mis kan lezen. Naar ik vernam, zullen ook hier, nog vóór een werkelijke oorlog vlak voor de deur staat, krachtige pogingen worden in het werk gesteld om, door vrijwillige bijdragen der geloovigen, voor elk der Aalmoezeniers bij het veldleger eene Kapelauto ter beschikking te stellen.

Evenals de Aalmoezeniers kwamen ook de Veldpredikers geheel vreemd in het leger. Nadat zij eenigszins wegwijz geworden waren en te zamen een „plan de campagne” hadden opgemaakt, hoe het geschiktst het terrein te verkennen en daarna te bewerken, begonnen zij met een omzendbrief te richten tot alle predikanten, resp. kerkeraden binnen het gebied der divisie ten einde van verschillende dingen op de hoogte te komen: Zoo o. a. van de aantallen ongeveer der hier en daar verspreide Prot. militairen; van de bestaande gelegenheden voor kerkgang en andere godsdienstige samenkomsten; van hetgeen wellicht al door de geestelijke voorgangers ter plaatse gedaan was in het belang van het godsdienstig leven der aanwezige geloofsgenooten onder de soldaten; op welke wijze werd voorzien in het vertroosten van event. zieken; e. d. m. Hoe de geestelijke verzorging der militairen geschieden zoude, wilde men laten afhangen van de uitkomst van dit onderzoek. In het

begin der mobilisatie meende men den nadruk te moeten leggen op prediking en bijbelverspreiding; niemand was van de komende dingen zeker en velen hadden behoefte aan een bemoedigend en vertroostend woord, dat zij bij voorkeur uit den mond van den veldprediker vernemen. Daaraan werd dan een woord van waarschuwing en vermaning toegevoegd; vooral later, tijdens de overstroming met vluchtelingen, waaronder allerlei slag van volk, was dit zeer noodig. Het Ned Bijbelgenootschap stelde voor het genoemde doel eenige honderden N. Testamenten ter beschikking, van eene afmeting, dat de borstzak der tuniek voldoende ruimte aanbood; terwijl de z.g. Forten-commissie er een collectie kleine liederenbundels 1) aan toevoegde, waardoor het bezwaar van godsdienst oefeningen buiten de kerkgebouwen werd ondervangen.

Toen de toestanden bij de gemobiliseerde troepen wat stabielier werden en de verplaatsingen daardoor minder veelvuldig, gingen de predikatiën door, doch werden bovendien Mil. Tehuizen opgericht, evenals de R. C. Mil. Vereenigingen voor iederen militair geopend. Hier kunnen de manschappen na afloop van den dienst samenkomen: hier kunnen zij brieven schrijven en zich op verschillende wijzen ontspannen, hier kunnen zij boeken en couranten vaak van allerlei richting lezen. Hier is ook de veldprediker of predikant niet alléén aan het woord bij zijn bezoek; hier kunnen gemoedelijke en bemoedigende samensprekingen gehouden worden; hier worden vriendschapsbanden geknoopt, hier leert men elkaar kennen en waardeeren; altegar toestanden en verhoudingen welke uit den aard der zaak voor de ure des gevaars van het grootste belang zijn. Hier ten slotte worden tabak en sigaren, event ook moffen en mutsen e. d. uitgedeeld, wanneer die den Veldprediker nu en dan voor dit bepaalde doel waren toegezonden.

Tot eene viering van het H. Avondmaal bij eene der Divisiën kwam het, voorzoover mij bekend is, nog niet. Wel is er over gesproken, doch de aan de plechtige viering verbonden eigenaardige moeilijkheden — speciaal ook tengevolge van in Gereformeerde kringen te berde gebrachte bezwaren, — waardoor het slagen er van nog twijfelachtig was, schrikte tot dusver af om tot de uitvoering over te gaan. Wel is in meer dan een kantonement, waar men op eene eenigszins meer stabiele belegging meende te mogen rekenen, godsdienstonderwijs gegeven. Hierbij werd echter overal dezelfde ervaring opgedaan, dat de onvermijdelijke verplaatsingen der troepen overwegende bezwaren opleveren om van dat onderricht flinke en blijvende vruchtdragende resultaten te mogen verwachten.

1) Bloemlezing uit de psalmen en gezangen met een enkel vers der volksliederen, van een vorm en omvang, dat de soldaat te velde er onder alle omstandigheden een plaatsje voor kan vinden; uitgegeven op verzoek van de Commissie ter behartiging van de godsdienstige belangen der militairen in en nabij de forten van de stelling van Amsterdam, L. HELDRING, Voorzitter. Reeds verscheen een vervolg.

Ofschoon, zooals wij hierboven reeds vermeldden, de Israëlietische militairen zich niet mochten verheugen in de belangstelling van door het Legerbestuur te hunnen behoefte aangestelde voorgangers op godsdienstig terrein, zoo werden zij toch ook hier niet door hunne geloofsgenooten vergeten, wat blijken mag uit de volgende mij welwillend van die zijde 1) ter beschikking gestelde inlichtingen.

De wijze, waarop de Israëlieten in de godsdienstige behoeften hunner geloofsgenooten hebben te voorzien, is eenigszins afwijkend van die bij andere gezindten, bij welke de bedoelde zielezorg in de eerste plaats bestaat uit geestelijke toespraak, resp. bijstand van den geestelijke bij de volbrenging der godsdienstige plichten. Bij de Israëlieten is voor die volbrenging der godsdienstige plichten geenerlei bijstand of medewerking van een geestelijke noodig, terwijl geestelijke toespraak geen integreerend deel van de godsdienstoefening uitmaakt. De zorg van de geestelijkheid voor de Joodsche militairen bestaat in gewone tijden dientengevolge alleen in het verleenen van de tusschenkomst en voorlichting om hen in de gelegenheid te stellen hunne godsdienstplichten zooveel mogelijk na te komen en zich voor overtreding der voorschriften te vrijwaren.

Eene officieele regeling van de godsdienstige verzorging onzer gemobiliseerde Israëlietische militairen is niet getroffen: eene aanstelling van Regeeringswege van zielverzorgers te hunnen behoefte in den trant van de Aalmoezeniers en Veldpredikers had niet plaats. Daarom wijden, sedert het begin der mobilisatie ieder in zijn ressort, de Ned. Isr. ressortale Opperrabbijnen, daarbij geassisteerd door godsdienstleeraren en godsdienstonderwijzers, hunne zorgen aan de over de bezettingstroepen en het veldleger verspreide Ned. Israëlietische militairen, terwijl voor de algemeene belangen van deze optreedt de Vergadering van Opperrabbijnen in het Rijk, waarvan voorzitter is de heer L. WAGENAAR, Opperrabbijn te Arn hem.

Als gevolg van de bemoeiingen van laatstgenoemd College bestaat de zielverzorging der Ned. Israël. militairen bij ons gemobiliseerde leger thans in: 1°. het verzorgen van ritueel geoorloofde middagmaaltijden, 2°. het bevorderen van de wijding der Rust- en Feestdagen en 3° het aanmoedigen van het Synagoge-bezoek.

Ad 1° De ritueele voeding der Israël. militairen wordt sedert de laatste jaren in normale tijden door het Legerbestuur op zeer gewaardeerde wijze bevorderd, *a.* door de indeeling dier militairen bij voorkeur in de groote garnizoensplaatsen, derhalve in het midden of in de nabijheid eener grootere Joodsche gemeenschap en *b.* door gedeeltelijke restitutie der dagelijksche menagegelden. — Dat de sub. *a.* vermelde faciliteit

1) Centrale Commissie tot de algemeene zaken van het Ned.-Israëlietisch Kerkgenootschap en Hoofdcommissie voor de Zaken van het Portugeesch-Israëlietisch Kerkgenootschap in Nederland.